

Ю. П. ПРОДАН
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ “ЗВЕДЕНОГО СЛОВНИКА ТЕРМІНІВ-ФРАЗЕМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”

Запропоновано проект “Зведеного словника термінів-фразем сучасної української мови”. Описано принципи укладання лексикографічної праці на макро- та мікрорівнях, визначено лексикографічні параметри: 1) на рівні макроструктури – реєстрові одиниці, передмова, список умовних скорочень, список умовних скорочень лексикографічних джерел; 2) на рівні мікроструктури – параметр реєстру, акцентуаційний, лексико-семантичний, варіологічний, стилістичний, галузевий, семантичний параметри, параметр паспортизації. Проаналізовано кожен із них, подано паспортизацію джерельної бази.

Ключові слова: реєстрова одиниця, лексикографічний параметр, словникова стаття, термін-фразема, професіоналізм-фразема, жаргонізм-фразема, принципи укладання словника.

Серед лексикографічних праць чимало науковців вирізняє особливий тип словника – з в е д е н и й¹, який залежно від свого призначення може містити різний матеріал, що дає підстави говорити про відомі на сьогодні різні типи таких словників – зведений словник лексем, онімів (довідник власних імен) та зведений орфографічний словник (орфографічний довідник).

Прикладом першого є “Зведений словник сучасної російської лексики” (1991) за ред. Р. П. Рогожникової, який містить у собі лексичні одиниці, дібрані з різних типів словників – тлумачних, енциклопедичних, орфографічних, орфоепічних тощо. Словникова стаття цієї лексикографічної праці дає інформацію про написання слова, його наголос, наявність варіантів, синонімів, омонімів з обов’язковою вказівкою на фіксацію цього слова в інших словниках (СССРЛ).

Прикладом другого типу такого словника, або довідника власних імен, є “Зведений словник власних назв народів Північного Кавказу” (2012) за відп. ред. Р. Ю. Намитокової, який, окрім списку власних імен, що функціонують у мовах північно-кавказьких етносів, містить також розділ збіжної частини національних іменників. Як зазначають автори словника, він є спробою унормувати написання загальних імен різних етносів (СЛИНСК).

Третій тип зведеного словника (орфографічний довідник) репрезентує “Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики” (2004; укл. і гол. ред. В. Т. Бусел), укладений на основі сучасного “Українського правопису”. Він урховує лексичний матеріал, також представлений у майже всіх орфографічних, тлумачних, енциклопедичних, термінологічних, фахових, галузевих словниках та енциклопедіях (понад 40), виданих в Україні у другій половині ХХ – у перші роки ХХІ ст. Словникова стаття цього

¹ Зведений – це той, “який складається з кількох компонентів; який об’єднує в собі різні дані, риси, ознаки та ін.” (СУМ, т. 3, с. 463).

видання дає інформацію: про одне визнане правильним написання слова, його наголошування; про можливі його фонетичні, словотвірні, стилістичні, лексичні, орфоепічні (лише за винятком орфографічні) варіанти, що відбиваються на письмі; про частиномовну належність (лише у словах-омонімах); про граматичні форми змінюваних слів; про тлумачення (лише тоді, коли при однаковій вимові слів їх написання відрізняється) (ВЗОСУЛ).

Сьогодні відділ лексикології і лексикографії Інституту української мови НАН України працює над створенням “Зведеного словопоказчика української лексики” (реєстраційно-довідкового). У ньому словникова стаття, за представленням З. Г. Козиревої, містить таку інформацію: про написання, наголошування, граматичну й стилістичну характеристики, варіанти (з поясненням), якщо вони є, омоніми; про наявність у слова кількох значень, їх частиномовну належність, сферу застосування, можливі фразеологізми. Задекларований словопоказчик передбачає також перелік словників-джерел у певній послідовності їх подання при реєстровому слові, що дає змогу дізнатися, у якому із словників слово зафіксоване вперше, а також простежити, чи збереглося воно в подальшому в інших словниках, чи зникло з лексикографічних джерел і на якому етапі. Запропонований зведений словник – це “своєрідний путівник по словниках, який відбиває сучасну лексику і фразеологію, інформує про першу реєстрацію лексичної одиниці в лексикографічному джерелі” (З. Г. Козирева) [2, с. 38].

Зазначені словники, власне, й спонукали до розроблення в цій статті загальних принципів укладання зведеного словника ще одного типу – “Зведеного словника термінів-фразем сучасної української мови”, який охоплює лексичний матеріал різногалузевих українських лексикографічних джерел початку ХХІ ст. Задля створення такого словника було використано також досвід укладання “Російсько-українського словника сталих науково-технічних та економічних зворотів” О. С. Черемської і Г. Г. Гайдамаки (2007) (РУСЗ), “Словника найменувань метафоричного походження у сфері економіки” О. П. Винник (2006) (СНМП), словника “Медицина термінологія в українських ЗМІ” Д. Ю. Сизонова (СМТ) та ін. з урахуванням теоретичних положень про загальні принципи укладання окремих різновидів словників С. В. Гриньова-Гриневица [1].

Новизна пропонованого словника обумовлена: по-перше, самим об’єктом опису – терміни-фраземи, професіоналізми-фраземи, жаргонізми-фраземи; по-друге, спробою стилістичного поділу досліджуваних лексичних одиниць; по-третє, добором та опрацюванням матеріалу з різних сфер діяльності людини.

Незважаючи на використання терміна *термін-фразема* в сучасній лінгвістиці та численні спроби дати йому визначення, ми послуговуємося ним на позначення усталеного словосполучення та сполучення слів, яке, крім свого основного номінативного значення, має ідіоматичне (фразеологічне) значення, належить до певної терміносистеми й мови професійного спілкування [3, с. 119].

На рівні макроструктури Словника визначаємо такі лексикографічні принципи (параметри): 1) послідовності подання словникових статей (реєстру); 2) організації допоміжних розділів (передмови, списку умовних скорочень, списку скорочень лексикографічних джерел).

Принцип послідовності подання словникових статей / параметр реєстру. Основним принципом подання статей у Словнику є алфавітно-гніздовий.

Реєстр Словника — це насамперед розміщені за опорним словом (у його вихідній формі) в алфавітному порядку переважно дво- (напр.: *гучність поточна, парашути золоті, фільтрувати трасу* та ін.), три- (напр.: *день відкритих дверей, квартирки колгоспні горбаті* та ін.) й рідко чотирикомпонентні (напр.: *класти / покласти на [обидві] лопатки кого, ґрати на чистих звуках* та ін.) терміни-фраземи, професіоналізми-фраземи та жаргонізми-фраземи.

У випадку продуктивності опорного слова до терміно- й фраземотворення на його основі, терміни-фраземи, професіоналізми-фраземи та жаргонізми-фраземи об'єднано в гніздо за словотвірною ознакою, зокрема за ознакою синтаксичного термінотворення. Опорні реєстрові одиниці таких гнізд у Словнику — це переважно іменники й дієслова, зокрема:

1) іменники в називному відмінку однини (спочатку подаємо терміно-фразосполучення в однині, потім у множині, якщо є такі випадки терміно-фраземотворення; у квадратних дужках фіксуємо факультативні компоненти, якщо вони є), наприклад:

Акція: а. активна <...>; а. "гаряча" <...>; а. "голосуєча" <...>; а. "домашня" <...>; а. "золота" <...>; а. неголосуєча / "безголоса" <...>; а. надаюча <...>; а. "переможець" <...>; а. чутлива <...>; а. [швидкого] росту <...>; ~ї "з блакитними корінцями" <...>; ~ї-двійники <...>;

2) дієслова у формі інфінітива, наприклад:

Брати: б. ноту / акорд <...>; б. рись <...>; б. риф <...>.

В окремих випадках іменники у заголовку словникової статті подано у формі множини, якщо вона частовживана з відповідним ремаркуванням мн., наприклад:

Активи: а. "мертві", мн. <...>; а. відчутні, мн. <...>; а. невідчутні, мн. <...>.

Принцип / параметр організації допоміжних розділів (передмови, списку умовних скорочень, списку скорочень лексикографічних джерел).

У передмові передбачено коментар щодо основних засад і принципів укладання Словника.

У Словнику розроблено список умовних скорочень, зокрема: авто — автосправа; арм. — армійська справа; астр. — астрономія; біол. — біологія; бірж. — сфера біржі; бухг. — бухгалтерська справа; військ. — військова справа; геогр. — географія; гірн. — гірнича справа; дипл. — дипломатія; екол. — екологія; екон. — економіка; елект. — електроніка; етнод. — етнодержавство; етнол. — етнологія; ж.-ф. — жаргонізм-фразема; журн. — журналістика; землеуп. — землеупорядкування; інформ. — інформатика; іст. — історія; комп. — комп'ютерні науки; крим. — криміналістика, кримінальна справа; культ. — культурологія, культура; лінгв. — лінгвістика, мовознавство; літ. — література; мат. — математика; мист. — мистецтвознавство, мистецтво; міф. — міфологія; міл. — міліцейська справа; мн. — множина; мор. — морська справа; муз. — музика; нанон. — нанонаука; наук. — наукознавство; образ.

мист. — образотворче мистецтво; п.-ф. — професіоналізм-фразема; політ. — політика, політологія; прогр. — програмування; психол. — психологія; рел. — релігія; ріелт. — ріелторська справа; скульп. — скульптура; соц. — соціологія; спорт. — спорт; сусп. — суспільствознавство; т.-ф. — термін-фразема; театр. — театральне мистецтво; техн. — техніка (всі види технічних засобів); фіз. — фізика; фін. — фінанси, облік і аудит; ф. р. — фондовий ринок; юр. — юриспруденція.

Джерельною базою для створення нашого словника слугували 55 лексикографічних джерел — різногалузеві термінологічні словники, довідники, енциклопедії, словникові матеріали, список скорочень яких подано в кінці Словника (див. фрагмент такого списку в кінці статті).

Мікроструктуру Словника (словникову статтю) визначають такі лексикографічні параметри: 1) акцентуаційний параметр; 2) лексико-семантичний параметр: якщо є синонім, то подаємо його поряд із реєстровою одиницею після коми; 3) варіологічний параметр: варіативні компоненти реєстрової одиниці подаємо через скісну; 4) стилістичний параметр: біля кожної реєстрової одиниці після коми подаємо стилістичну ремарку, зокрема: т.-ф. (термін-фразема), п.-ф. (професіоналізм-фразема), ж.-ф. (жаргонізм-фразема) залежно від статусу одиниці; 5) галузевий параметр: після стилістичної ремарки подаємо галузеву ремарку, зазначаючи сферу використання реєстрової одиниці (за лексикографічним джерелом або вказівкою на галузеву ремарку у словниковій статті лексикографічного джерела); 6) семантичний параметр: визначення реєстрової одиниці подаємо за лексикографічним джерелом, яке фіксує цю одиницю; 7) параметр паспортизації: після визначення даємо паспортизацію лексикографічного джерела, його умовне скорочення із зазначенням сторінки в круглих дужках.

А к ц е н т у а ц і й н и й п а р а м е т р. Наголос подаємо в усіх компонентах реєстрової одиниці, наприклад:

Стовпотво́ріння вавило́нське <...>.

У реєстрових терміносполученнях, що пишуться через дефіс, наголошується кожна частина, наприклад:

Буле́тень-метели́к <...>.

Л е к с и к о - с е м а н т и ч н и й п а р а м е т р. Синоніми в словниковій статті подаємо через кому біля домінанти синонімічного ряду, наприклад:

Ки́нути на мило́, ски́нути на мило́, пи́хнути на мило́, пи́сати на мило́ <...>.

При цьому кожен синонім подаємо в реєстрі на своєму реєстровому місці за абеткою з відсиланням до домінанти з ремаркою див., наприклад:

Пи́сати на мило́ див. ки́нути на мило́.

Пи́хнути на мило́ див. ки́нути на мило́.

Ски́нути на мило́ див. ки́нути на мило́.

Омоніми подаємо в реєстрі окремо з цифровим індексом вгорі праворуч, наприклад:

Сце́на вели́ка¹ <...>.

Сце́на вели́ка² <...>.

Баба яга¹, ж.-ф. <...>.

Баба яга² <...>.

В а р і о л о г і ч н и й п а р а м е т р. Варіативні компоненти реєстрової одиниці подаємо через скісну, наприклад:

Вівці Божі / Адамові / Петрові <...>.

Папери цінні "гама" / "дельта" <...>.

При цьому кожен варіант подаємо в реєстрі на своєму реєстровому місці за абеткою з відсиланням до домінанти з ремаркою див., наприклад:

Вівці Адамові див. *Вівці Божі*.

Вівці Петрові див. *Вівці Божі*.

Комбіновані випадки подаємо в такий спосіб: синоніми через кому, варіанти через скісну, наприклад:

Гроші "гарячі", капітал мандрівний / блукаючий <...>.

При цьому кожен синонім і варіант подаємо в реєстрі на своєму реєстровому місці за абеткою з відсиланням до домінанти з ремаркою див., наприклад:

Капітал мандрівний / блукаючий див. *гроші "гарячі"*.

Капітал блукаючий див. *капітал мандрівний*.

С т и л і с т и ч н и й п а р а м е т р. У словнику всього три стилістичні ремарки: т.-ф. (термін-фразема), п.-ф. (професіоналізм-фразема), ж.-ф. (жаргонізм-фразема). Стилiстичну ремарку подаємо після реєстрової одиниці, наприклад:

Іти на жмурика, ж.-ф. <...>.

"Камінь мильний", п.-ф. <...>.

Пачка вугілля, т.-ф. <...>.

Якщо реєстрова одиниця в тому самому значенні функціонує у кількох лексикографічних джерелах, то стилістичну ремарку подаємо лише раз, після реєстрового терміносполучення.

Г а л у з е в и й п а р а м е т р. Галузеву ремарку фіксуємо після стилістичної. Якщо реєстрова одиниця паралельно функціонує в кількох сферах людської діяльності, то кожний випадок такого функціонування подаємо через крапку з комою з відповідними ремарками та визначенням із конкретних лексикографічних джерел, наприклад:

"Угода джентельменська", п.-ф., соц. <...>; екон. <...>; юр. <...>.

Якщо галузева ремарка відсутня у словниковій статті лексикографічного джерела, то сферу використання реєстрової одиниці визначаємо самі відповідно до семантичного параметра, позначаючи її знаком (*), наприклад:

Руть гриму́ча, т.-ф., гірн. <...>; екол. <...>; хім.* <...>.

Реєстрова одиниця, функціонуючи в різних галузях знань, може мати різні значення із різним стилістичним забарвленням. У таких випадках через крапку з комою після першого значення подаємо іншу стилістичну ремарку з відповідною ремаркою галузі, наприклад:

Гаря́чка бі́ла, ж.-ф., комп. <...>; т.-ф., мед.* <...>.

Семантичний параметр. Після граматичних, стилістичних і галузевих ремарок подаємо оригінальне визначення реєстрової одиниці за тим лексикографічним джерелом, із якого цю одиницю дібрано, що є одним із основних принципів укладання Словника, наприклад:

Оркестр “земля і люди”, т.-ф., муз. – духовики <...>.

“Пастка культурна”, т.-ф., лінгв. – одне з найважливіших понять теорії міжкультурної комунікації; стосується невдач у міжкультурній комунікації, пов’язаних із тим, що один із співбесідників неусвідомлено сприймає і оцінює комунікативну поведінку партнера крізь звичні категорії своєї рідної культури <...>.

У багатозначних реєстрових одиницях подаємо і прями, і переносні значення, наприклад:

Баба яга², т.-ф., культ. – у дохристиянських віруваннях – богиня смерті; мешканка потойбічного світу; у народних казках – потворна і зла чарівниця, зла істота, стара відьма; також персоніфікація дуже лютої зими; у переносному розумінні – взагалі лиха, зла, підступна, сварлива жінка <...>.

Якщо терміносполучення має кілька значень, їх подано за порядковими номерами через крапку з комою, наприклад:

Амортизація векселя, т.-ф., фін. – 1) оплата суми векселя частинами з виписуванням векселетримачеві нового векселя за несплачену частину суми; 2) визнання векселя недійсним у разі його втрати, з метою не допустити зловживання ним особою, котра знайшла вексель <...>.

Рай-дерево, т.-ф., культ. – 1) кущ або невелике дерево з зеленувато-жовтою деревиною та дрібними квіточками, зібраними у великі волоті; 2) народна назва бузку <...>.

Параметр паспортизації. Після визначення даємо паспортизацію лексикографічного джерела в круглих дужках – умовне скорочення лексикографічного джерела із зазначенням сторінки, наприклад:

“Голови цукрові”, т.-ф., гірн. – круглосхилі скелясті височини округлої форми, найчастіше утворені гранітами (СТГС, с. 312).

Якщо реєстрова одиниця паралельно функціонує в кількох лексикографічних джерелах із тим самим галузевим і семантичним параметрами, то в круглих дужках фіксуємо лексикографічні джерела через крапку з комою, наприклад:

Виснаження: в. вод, т.-ф., екол. – стійке скорочення запасів і погіршення якості поверхневих і підземних вод (УРЕТС, с. 54; ТСТЗК, с. 26); *в. ґрунту*, т.-ф., екол. – пониження родючості ґрунту внаслідок одностороннього його використання (УРЕТС, с. 54; ТСТЗК, с. 26).

Отже, макроструктуру пропонованого Словника визначають лексикографічні принципи (параметри): послідовності подання словникових статей (реєстру); організації допоміжних розділів (передмови, списку умовних скорочень, списку скорочень лексикографічних джерел); мікроструктуру – акцентуаційний, лексико-семантичний, варіологічний, стилістичний, галузевий, семантичний параметри, параметр паспортизації. Ця праця може бути орієнтована на студентів, аспірантів, викладачів, мовознавців, а також на тих, хто цікавиться лексикологією, термінологією, термінографією, стилістикою.

1. *Гринев-Гриневиц С. В.* Введение в терминографию: Как просто и легко составит словарь: учеб. пос. / С. В. Гринев-Гриневиц. – [изд. 3-е, доп.]. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 224 с.
2. *Козирева З.* Зведений словопоказчик української лексики / З. Г. Козирева // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр. / [відп. ред. І. С. Гнатюк]. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2009. – Вип. 18. – С. 37–47.
3. *Продан Ю. П.* Поняття "термін-фразема" у лінгвістиці / Ю. П. Продан // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. / [відп. ред. В. Л. Іващенко]. – К.: Ін-т української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2(1). – С. 116–121.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВЗОСУЛ – Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. – 895 с.
- СЛИНСК – Сводный словарь личных имен народов Северного Кавказа / [отв. ред. Р. Ю. Намиткова]. – М.: ФЛИНТА; Наука, 2012. – 584 с.
- СМТ – Сизонов Д. Ю. Медична термінологія в українських ЗМІ: словник / Д. Ю. Сизонов; [за ред. Л. І. Шевченко]. – К.: Видавн.-поліграф. центр "Київський ун-т", 2012. – 329 с.
- СНМП – Словник найменувань метафоричного походження у сфері економіки / [укл. О. П. Винник; за заг. ред. І. О. Піддубного]. – Харків: ХНЕУ, 2006. – 63 с.
- СССРЛ – Сводный словарь современной русской лексики: [в 2 т.] / [под ред. Р. П. Рогожниковой]. – М.: Русский язык, 1991. – 1600 с.
- СТГС – Словник найуживаніших термінів гірничої справи / [укл.: О. В. Колган]. – Слов'янськ: СДПУ, 2007. – 323 с.
- СУМ – Словник української мови: [в 11 т.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980; 1973. – Т. 3. – 744 с.
- РУСЗ – Російсько-український словник сталих науково-технічних та економічних зворотів: [понад 4500 терміносполук і зворотів] / [укл.: О. С. Черемська, Г. Г. Гайдамака]. – Харків: ХНЕУ, 2007. – 152 с.
- ТСТЗК – Тур О. М. Словник основних термінів землевпорядкування та кадастру / О. М. Тур, Л. В. Туровська. – Кременчук: Вид-во ПП Щербатих О. В., 2012. – 140 с.
- УРЕТС – Українсько-російський екологічний тлумачний словник / [упоряд. А. М. Котляр; пер. В. М. Копоруліна]. – Х.: Факт, 2005. – 336 с.

Yu. P. Prodan

THE PRINCIPLES OF COMPILING THE "COMBINED TERM-PHRASEMES' DICTIONARY OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE"

The paper is about the project of the "Combined term-phrasemes' dictionary of modern Ukrainian language". It is described the principles of compiling the dictionary, its macro- and microstructure, lexicographical parameters: 1) on the macrostructural level – glossary, preface, list of abbreviations, list of abbreviations of the sources; 2) on the microstructural level – parameter of register, accentual, lexical and semantic, variational, stylistic, branch, semantic parameters, parameter of passport system. All of them are analyzed, the passportization of the list of sources is given.

К е у w o r d s: register unit, lexicographical parameters, entry, term-phraseme, professionalism-phraseme, jargon-phraseme, the principles of compiling the dictionary.